

УДК 902:355.452(477:438-04)"9/12"

ВАСИЛЬ РУДИЙ

**ГОРОДИ Й УКРІПЛЕНІ ПУНКТИ ПЕРЕМИШЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ В
СИСТЕМІ ОБОРОНИ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

Перемишльську землю, яка була в південно-західній частині Руської держави, вважали однією з найбільш розвинених багатих областей. Вона мала тісні контакти з Моравією, Чехією, Польщею, Угорщиною, що позначилось на політичному, економічному розвитку краю. На території Перемишльської землі відомо близько п'ятдесяти укріплених пунктів різних розмірів, що захищали південно-західні кордони Руської держави. Городища-фортеці з кам'яними, дерев'яними, земляними укріпленнями свідчать про високий рівень оборонної справи краю в IX-XIVст.

Ключові слова: Перемишльська земля, давньоруські міста, оборонні укріплення, городища-фортеці.

Серед східнослов'янських об'єднань особливе місце посідає Перемишльська земля, яка була на межі Східної і Центральної Європи (рис.1) За географічним розташуванням - це головно територія північних підгірських районів Карпат. Вона охоплювала Верхнє Подністер'я, Посяння, південно-західні райони Розточчя¹. На заході Перемишльська земля межувала з Польщею, тут кордон тягнувся від Карпат з півдня на північ межиріччям рік Віслока-Віслоки, перетинав Сян вище впадіння в нього р.Танева. Ця межа була широкою лісистою слабозаселеною смугою.² Вона визначала конфігурацію політичного кордону між Київською Руссю, а потім Галицько-Волинським князівством і давньою Польщею, який переважно збігався з лінією етнічного розмежування. На півдні межа проходила по карпатських перевалах, за якими була Угорська держава. Перемишльська земля як західна частина східного слов'янства, мала тісні контакти з сусідніми етнічно-політичними утвореннями (Моравією, Чехією, Польщею, Угорщиною).

© Рудий В., 2003

¹ Рудий В.А. Перемишльська земля (IX – середина XIV ст). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. - Львів, 1998. - С.1.

² Кордуба М. Західне пограничє Галицької держави між Карпатами та долиниім Сяном // Зап. НТШ. - Львів, 1925. - Т. 138/140. - С.125-245; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. - К., 1984. - С.13-14; Кучинко М.М. Население бассейна верхнего Сана и Вислока в IX- XIII веках // Советское славяноведение. - М., 1971. №3. - С.71-72.

Перемишльська земля в складі централізованої Київської держави, а згодом Галицько-Волинського князівства в XII—середині XIV ст. була однією з найбільше розвинених і багатих областей. Тут існували численні селища й міста, укріплені садиби бояр, проходили важливі шляхи сполучення. В Перемишльській землі значного розвитку набуло матеріальне виробництво, коріння якого сягало перших століть нашої ери.

Перші відомості про міста і городища на території Перемишльської землі є в джерелах X-XIII ст., зокрема, в Іпатіївському літописі. Таких пунктів, переважно городів, нараховано дванадцять (Перемишль, Вишня, Городок, Ярослав та ін.). Проте точної картини про кількість населених пунктів на цій території, як зрештою і в інших землях, поки що немає. Очевидно, літописець фіксував ті городи, селища, місця, які попадали в поле його зору в зв'язку з описом військових та інших подій.

Центром Перемишльської землі було місто Перемишль. Воно розміщене по обох берегах р.Сян, яка розділяє Прикарпатську і Люблінську височини (рис. 2). Через Перемишльську землю (Городок, Вишню, Перемишль) проходив торговельний шлях з Києва до Регенсбурга. В районі Перемишля було відгалуження дороги на південь через Сянок в Угорщину³. Як центр Перемишльської землі місто відіграло вирішальну роль у господарському, політичному і культурному житті краю⁴. Вважають, що назва міста чеського походження — від династії Пржемисловичів (X ст.)⁵.

Важко однозначно погодитися з цим твердженням. Якщо місто було засноване на честь династії, то воно б мало множинну назву, тобто Перемисловичі. Аналіз патронімічних назв населених пунктів регіону дає відповідні приклади:

³ Пастернак Я. Археологія України. - Торонто, 1961. - С.641; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. - К., 1984. - С.13; Свейшиков И.К. Перемышль // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Раннеславянский и древнерусский периоды. - К., 1990. - С.103.

⁴ Пастернак Я. Княжий город Перемышль // Перемышль - західний бастион України. - Нью-Йорк: Філадельфія, 1961. - С.7-23; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство... - С.30-31.

⁵ Исаевич Я.Д. "Грады Червенские" и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами (конец IX - начало XI вв) // Исследования по истории славянских и балканских народов: Киевская Русь и ее славянские соседи. - М., 1972. - С.119; Котляр М.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. - К., 1985. - С.37-38.

Милятичі, Батятичі, Михайловичі та ін. На нашу думку, назва міста походить від одного імені Перемисл. Ймовірно, що це ім'я є давньослов'янським, чеським, подібно до імені Добромисл, Осмомисл тощо. Проте, зазначимо, що це питання потребує глибшого вивчення.

Уперше Перемишль згадано в літописі під 981 р. у зв'язку з приєднанням його Володимиром Святославовичем до Київської держави⁶. Протягом XI-XIV ст. місто згадано 27 разів, переважно з різними військими та політичними подіями.

Топографія літописного Перемишля типова для східнослов'янських міст. Дитинець був розташований на високій Замковій горі. Він займав площу близько 1 га і був укріплений з напільного боку земляним валом заввишки до 5 м. З'ясовано, що в середині валу були дерев'яні зрубні конструкції на зразок клітей⁷. На Замковій горі стояв княжий палац. За А.Жакі, фундамент палацу мав розміри 34,2x15,2 м. Біля нього виявлено залишки фундаменту ротонди. Кам'яні стіни цієї споруди збереглись до 1м⁸. На дитинці досліджено також залишки фундаменту церкви Св. Івана Хрестителя, побудованої князем Володарем Ростиславичем на початку XII ст.⁹ Крім того, були житла-півземлянки розмірами 3x4 м, які на підставі речових знахідок датовано X-XI ст., та наземні зрубні житла зі слідами дерев'яної підлоги зачислені до XII-XIII ст.¹⁰

Один із дослідників міста, А.Кунищ, виділив декілька етапів існування перемишльського дитинця. Найраніші укріплення обнесені частоколом, він зачислив до другої половини X ст., зазначаючи, що вони були спалені під час походу князя Володимира в 981 р. Після цього були побудовані нові могутні дерев'яно-земляні укріплення, основою яких слугували кліті¹¹. Протягом XI ст. Перемишль переживав бурхливі події. У літописі під 1087 р. наведено відомості про те, що місто тоді вже було столицею князівства¹².

⁶ Полное собрание русских летописей (далі ПСРЛ). Ипатьевская летопись. – М., 1962. – Т.2. – С.69.

⁷ Kunysz A. Przemyśl w starożytności i wczesnym średniowieczu // Kunysz A., Persowski F. Przemyśl w starożytności i średniowieczu. – Rzeszów, 1966. – S.34-38.

⁸ Żaki A. Wczesnopiastowskie budowle Przemyśla i problem ich konserwacji // Ochrona zabytków. – Warszawa, 1961- T.14. – Z.1-2. – S.38-49.

⁹ Żaki A. Najstarze relikty architektoniczne na zamku w Przemyślu // Sprawozdanie z posiedzeń komisji (Oddziału Polskiej Akademii Nauk) za I-IV 1960r. – Kraków, 1960. – S.6-10.

¹⁰ Kunysz A. Przemyśl w starożytności i wczesnym średniowieczu. – S.34-38.

¹¹ Kunysz A. Pradzieje Przemyśla // Tysiąc lat Przemyśla. – Rzeszów, 1976. – S. 56-57.

¹² Полное собрание русских летописей. – Т2. – С.198.

У 1097 р. Любицький з'їзд руських князів закріпив Перемишльське князівство за Володарем Ростиславичем¹³. Деякі історики вважають його наймогутнішим з перемишльських князів¹⁴. У період правління князя збудовано згадану церкву Св. Івана. Біля неї було кладовище, на якому досліджено до 70 поховань у дерев'яних трунах. Серед похованих були чоловіки, жінки, діти. А.Куниш зачислює могильник до XII-XIV ст. і зазначає, що на кладовищі поховані заможні люди¹⁵.

Біля підніжжя Замкової гори на надзаплавній терасі Сяну було ремісничо-торговельне підгороддя, збудоване півземлянковими та зрубними житлами. Друга частина його була на протилежному лівому березі річки (урочище "Засяння"). Тут жили переважно ремісники, купці, міська біднота. На Засянні А.Куниш відкрив залишки восьми гончарних і двох залізоплавильних горнів. У центральній частині підгороддя (урочище Засяння) в XII ст. була збудована церква-ротонда Св.Миколая - покровителя купців, що є показником високого рівня торгівлі в Перемишлі. Її стіни зафіксовано до висоти 2 м. Письмові джерела не дають відомостей про фундатора церкви. І.Фразік висловив думку, що збудувати ротонду міг або руський князь, або тимчасовий власник міста з багатих бояр¹⁶. До цього можна додати, що церкву-ротонду Св.Миколая могла поставити в центрі торгово-ремісничого посаду організація місцевих купців або ремісників.

У XIV ст. город мав герб, в якому головне місце займала фігура ведмедя¹⁷.

Про матеріальну культуру міщан свідчать знахідки посуду, ножів, наконечників стріл, пряслиць, прикрас тощо. А.Куниш датував середньовічний Перемишль X-XIV ст.¹⁸ Зрозуміло, що люди заселили цю територію значно раніше. В межах сучасного міста, за словами Я.Пастернака, виявлено матеріали часів палеоліту¹⁹.

¹³ Полное собрание русских летописей. - Т.2. - - С. 231.

¹⁴ Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. - С.71; Андрусак М. Перемишль в історії України // Перемишль - західний бастион України. - С.29-30; Шанковський Л. Нарис історії Стрийщини // Стрийщина. - Нью-Йорк, 1990. Т.1. - С.82.

¹⁵ Kunysz A. Pradzieje Przemyśla... - S.62.

¹⁶ Frazik J. Zarys dziejów sztuki Przemyśla // Tysiąc lat Przemyśla. - Rzeszów, 1976. - S.417.

¹⁷ Raprocki B. Herby gycerstwa polskiego. - Kraków, 1858. - S.914.

¹⁸ Kunysz A. Pradzieje Przemyśla. - S.56-71.

¹⁹ Пастернак Я. Княжий город Перемишль. - С.8-11.

У структурі міста крім дитинця і посаду були два городища на підвищених частинах рельєфу по берегах Сяну. Одне з них розташоване на горі "Трьох хрестів" (західна частина сучасного міського парку), у формі еліпса (розміри 50x25 м). З трьох сторін гора має стрімкі схили, лише з південної сторони простежуються залишки валу.

Городище було дуже зруйноване під час побудови австрійського форту²⁰. Друге городище розташоване на підвищенні "Татарський курган", висота якого сягає 10 м. Площа городища невелика (діаметр понад 40 м). На ньому А.Куниш виявив керамічний матеріал XIII-XIV ст.²¹

Дискусійним є питання про наявність укріплень, які творили захист Перемишля. На території сучасного міста сліди дерев'яних чи земляних укріплень не збереглися. А.Куниш, зазначав, що Перемишль як важливий торговельний центр - мав надійні укріплення з XI ст.²² А.Жакі вважає, що посад був відкритий або частково укріплений.²³ Письмові джерела свідчать, що город був добре укріплений і угри та ляхи не могли його взяти приступом.²⁴

Біля Перемишля були два великі селища, могильники тощо. Вони існували з IX ст. Одне селище розміщене на так званій Терасі Надсянській. Тут досліджені півземлянки та наземні житла. Інше селище було неподалік впадіння р. В'яр у Сян (урочище Перекопана). Жителі селищ вирощували пшеницю, жито, ячмінь, просо, займалися тваринництвом²⁵. На жаль, названі вище пам'ятки поки що належно не висвітлені в польській літературі.

Отже, Перемишль мав значну площу, яка охоплювала правий та лівий берег Сяну, дитинець та торгово-ремісничий посад. У західній та південній околицях міста були два городища, які слугували сторожовими пунктами.

Відкриті укріплення навколо дитинця та знайдені речі свідчать про східнослов'янську приналежність Перемишля. Вони підтверджують відомості хроніки Яна Длугоша, що Перемишль XI ст. - це "місто русинів"²⁶.

²⁰ Kunysz A. Przemysł w starożytności i wczesnym średniowieczu. - S.58-59.

²¹ Ibid. - S.60.

²² Kunysz A. Pradzieje Przemysła. - S.71.

²³ Żaki A. Przemysł // Słownik starożytności słowiańskich. - 1970. - T.4. - S.387.

²⁴ ПСРЛ.1962. Т.2. - С.449,724, 800; Długossi J. Senioris Canonici Cracoviensis. Opera omnia / Cura A.Przedziecki. W 15 t. - Cracoviae, 1873. - T.10. Lib. 1-4. - P.341.

²⁵ Kunysz A. Pradzieje Przemysła. - S.56-71.

²⁶ Długossi J. Opera omnia. - P.341.

Низку городищ було зосереджено на південь та захід від Перемишля. Наприклад, одне з них було розташоване між сучасними селами Аксманіце і Грушова в лісі на підвищенні над р.В'яр. Його вивчали в 1968 р. А.Жакі та Я.Котлярчик. Городище обведене двома рядами валів. Зовнішній вал мав довжину 680 м, ширину в основі 10 м, а висоту 3-5 м. Внутрішній вал довжиною 440 м, шириною в основі до 15 м, і висотою 5 м охоплював площу городища 165x100 м. із зовнішнього боку валів простежуються рови, якими додатково укріплене городище. Знайдено фрагменти ліпного і гончарного посуду. Деякі горщики прикрашені хвилястими лініями. Городище датоване дослідниками зламом X-XI ст.²⁷

Інше городище розташоване на північно-західній підвищеній околиці с.Новосілки Дідинські. Дитинець городища обведений подвійними валами і займає площадку овальної форми, розміром 170 x145 м. Висота внутрішнього валу сягає 6 м, ширина в основі – 10 м. Зовнішній вал зберігся до висоти 1 м. Зі східної сторони до дитинця прилягає посад розміром 100x80 м, він захищений валом заввишки 3 м. Перед валами простежуються рови. На городищі Я.Котлярчик зібрав дрібні фрагменти кераміки X-XII ст.²⁸

У центрі с. Нові Сади 1968 р. Я.Котлярчик відкрив невідоме городище. Воно є на терасі правого берега р.В'яр. Городище має розміри 90x70 м та форму близьку до трапеції. Воно розташоване на десятиметровому підвищенні зі стрімкими схилами. Лише з південної, найбільш доступної сторони тягнеться вал довжиною 55 м, шириною при основі – 9 м і висотою до 4 м. Всередині валів Я.Котлярчик обстежив дерев'яні кліті та сліди брами. Знахідки представлені фрагментами кераміки IX-XI ст.²⁹

На захід від Перемишля в с.Сільниця ще 1963 р. А.Куниш на підвищенні, що його омиває безіменний струмок, дослідив городище розміром - 160x136 м. Добре зберігся вал з північно-східного боку. земляному валу також виявлено дерев'яні конструкції. На городищі зібрано фрагменти ліпної та гончарної кераміки IX-X ст.³⁰

²⁷ *Kotlarczyk J., Żaki A. Nieznane grodzisko wczesnośredniowieczne w Aksmanicach, pod Przemyślem // Acta archaeologica Carpathica (далі AAC). - 1969. - Т.11. - F.1. - S.51-62.*

²⁸ *Kotlarczyk J. Dwa nowo odkryte grodziska nad Wiarem (Nowosiółki Dydyńskie, Nowe Sady, pow. Przemyśl) // AAC. - 1970. - Т.11. - F.2. - S. 63-71.*

²⁹ *Ibid. - S.71-78.*

³⁰ *Kunysz A. Grodziska w województwie Rzeszowskim // Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego ośrodka archeologicznego (далі MISROA). - Rzeszów, 1964. - S.73.*

Е підгірській південно-західній частині Перемишльської землі, в околицях с.Гочів Кросненського воєводства в місці впадіння р.Гочівки в Сян теж було городище еліпсоподібної форми розміром 70х30 м. З південної сторони збереглися рештки валу висотою до 1 м. А.Жакі виявив обвуглені балки в середині валу та фрагменти гончарного посуду X-XI ст.³¹

Значним укріпленням центром у південно-західній частині Перемишльської землі був город Сянок. Уперше місто згадане в літописі під 1150 р. з приводу захоплення його угорським королем Гейзою. Ще двічі літописець повідомляє про нього (1205, 1231) в зв'язку з русько-угорськими конфліктами, що свідчить про стратегічне значення міста³². Щодо локалізації літописного міста були різні думки. Одні дослідники локалізували його в сусідньому с.Трепчі, а інші - на Замковій горі сучасного Сянока. Дослідження А.Куниша в 1953, 1961-1962 рр. підтвердили останнє припущення. Городище займало площу розміром 100х70 м, яка з трьох сторін обмежена стрімкими схилами, а з напільної захищена валом і ровом. Виявлено кілька півземлянок, у яких були давньоруські речі, зокрема глиняний гончарний посуд. Крім того, на Замковій горі розкрито п'ять ґрунтових поховань. Предмети побуту та поховальний інвентар свідчить, що город розвивався в XI-XIV ст.³³ Після отримання магдебурзького права (1339), Сянок мав свій герб, печатки, хоругви. На гербі було зображено архистратига Михаїла на блакитному фоні. В Сяноку функціонували цехи ремісників. Навколо міста обробляли поля, на луках випасали худобу.

Неподалік міста є засвідчене в документах селище Трепча³⁴. В околицях сучасного с.Трепча, на лівому березі р.Сян археологи дослідили два городища IX-XII ст. Перше розташоване на підвищенні біля горба Копач і займає площу розміром 150х80 м. З північної, напільної сторони городище захищене двома валами висотою понад 6 м, з південного боку висота валів ледь перевищує 1 м. В середині внутрішнього валу Т.Журовський в 1951 р. виявив дерев'яні плахи³⁵. Друге городище є на підвищенні при впадінні р.Сяночок у Сян. Воно обведене чотирма валами і ровами. В'їзд на городище був з північної

³¹ Kunysz A. Grodziska w województwie Rzeszowskim - S.48.

³² ПСРЛ.- 1962. - Т.2. - С.406,717, 764.

³³ Kunysz A. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na terenie Sanoka i okolicy // MISROA za r. 1962. - Rzeszyw, 1962. - S. 25-27.

³⁴ Болеслав-Юрий II, князь всей малой Руси. Сборник материалов и исследований. - СПб, 1907. - №9. - С.78.

³⁵ Żurowski T. Trepcza - grodzisko pod Sanokiem // Swiatowit.- 1955. - Т.21. - S.327-329.

сторони. В 1958 р. Л.Гаєвський виявив у внутрішньому валі залишки дерева і кам'яне облицювання. Культурний шар містив ліпну та гончарну кераміку, шматки обмазки, залізний ніж³⁶.

Поблизу Сянока в с.Біла гора (урочище Замчисько) над р.Сян розташоване невелике городище (155x31 м), укріплене по периметру земляним валом та ровом. За призначенням це городище-сховище, що існувало в XII-XIV ст.³⁷

На північний схід від Сянока на правому березі Сяну біля с.Тишава Сільна в X-XIII ст. теж функціонувало городище. Його розміри - 250x50 м. Укріплене поселення знаходилась на підвищенні Чортова гора, з південно-східної та північно-західної сторін стрімкими схилами, а з південно-західної напільної сторони - двома валами та ровом між ними. Л.Гаєвський 1958 р. виявив, що вали всередині мали дерев'яні кліті³⁸.

Кілька укріплених пунктів було по берегах р.Віслок. Наприклад, у с.Мимонь (урочище Замчисько) Кросненського воєводства досліджено городище давньоруської доби. Воно на правому березі згаданої вище річки. Пам'ятка розміщена на мисовому підвищенні і була захищена трьома валами. В 1939 р. обстеження на городищі проводив Я.Пастернак, пізніше - Л.Гаєвський. А в 1969 р. М.Цабальська детально дослідила внутрішню конструкцію валів і відкрила кілька дерев'яних зрубів, засипаних землею, типових для давньоруського оборонного будівництва. Знайдено фрагменти гончарної кераміки, залізні вудила, наконечники стріл та інші матеріали X-XIII ст.³⁹ Укріплення було засноване для захисту західних кордонів Перемишльської землі.

Серед давньоруських городів Посяння треба назвати і літописний Ряшів (сучасний Жешув). Перша писемна згадка про город належить до 1354 р. В грамоті польського короля Казимира III записано: що король надає рицареві Яну Пакославу Ряшів і всю волость ряшівську в землі руській положену⁴⁰. Від середньовічного міста збереглося городище, розташоване над р.Прірвою (притока Віслока), яке складається з

³⁶ *Gajewski L. Drugie grodzisko w Trepczy, pow. Sanok // AAC - 1959. - Т.- F.2. - S.232-238.*

³⁷ *Kunysz A. Grodziska w województwie Rzeszowskim. - S.41.*

³⁸ *Gajewski L. Grodzisko w Tyrawie Solnej, pow. Sanok // AAC. - 1959. - Т.1. - F.2. - S.239-241.*

³⁹ *Gajewski L. Zamczysko w miejscowości Mymoń, pow. Sanok // AAC. - 1958. - Т.1. - F.1. - S.117-120; Informator Archeologiczny. Badania. Rok 1969. - Warszawa, 1970. - S.281-282.*

⁴⁰ *Пеленський Й. Ряшів - західна твердиня Галицької держави. (Вирізка). - Львів, 1928. - С.158-159.*

дитинця в урочищі Старомістя та підгороддя в урочищі Руське село. Археологічні дослідження на городищі розпочав В.Котула наприкінці 30-х років ХХ ст. В 1961 р. А.Куниш, а в 1966 р. А.Гущинська виявили житла-півземлянки ІХ-ХІІ ст. та наземні житла ХІІ-ХІV ст. В спорудах знаходився глиняний посуд, залізні мечі, ножі, шиферні пряслиця, скляні браслети⁴¹. Речі свідчать про східнослов'янський характер матеріальної культури жителів городища.

На території сучасного Жешува відкрито два селища. Одне з них (урочище Старонива) виявлене 1956 р. під час будівництва дороги. Його дослідив Я.Яновський. У півземлянках виявлено залишки глиняних печей, гончарні горщики, орнаментовані прямими та хвилястими лініями.

Залишки другого селища в урочищі Баранівка виявили 1961 р. А.Куниш та А.Кволек. Селище існувало у VIII-IX ст. Про це свідчать знахідки ліпного та гончарного посуду⁴². На жаль, ширший опис пам'ятки дослідники не навели.

На західних кордонах Перемишльської землі був літописний Перевореськ (сучасний Пшеворськ). Літопис згадує його під 1281 р. в зв'язку з бойовими діями між Львом Даниловичем і польським королем Леськом Чорним⁴³.

У 1960-1961 рр. А.Куниш проводив незначні дослідження і виявив, що городище було розташоване в західній частині сучасного міста, на високому мисі над старим руслом р.Млечки. З боку річки мис має стрімкі схили, а з північної сторони захищений валом. Під час дослідження валів виявлено дерев'яні кліті. Знахідки фрагментів ліпного посуду свідчать, що поселення вже існувало в IX ст.⁴⁴

На північ від Перемишля на лівому березі Сяну є літописний город Ярослав. Відомо чимало легенд та припущення, що свою назву місто отримало від імені одного з давньоруських князів⁴⁵. Вірогідно,

⁴¹ Gruszczynska A. Badania na stanowisku 3 w Rzeszowie-Staromiejsciu // MISROA za r. 1966. - Rzeszów, 1968. - S.171-175.

⁴² Kunysz A. Grodziska w województwie Rzeszowskim. - S.71; Janowski J. Źródła i materiały do pradziejów Rzeszowa // Rocznik województwa Rzeszowskiego. - Rzeszów, 1960. - R.2. - Z.1. - S.113-120.

⁴³ ПСРЛ.1962. - Т.2. - С.882, 890.

⁴⁴ Kunysz A. Grodziska w województwie Rzeszowskim. - S.69-70; Kunysz A. Badania archeologiczne o charakterze ratowniczym na terenie Przeworska, Jarosławia i Ropczyc // MISROA za r. 1961. - Rzeszów, 1961. - S.17-19.

⁴⁵ Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. - С.31; Исаевич Я.Д. О древнейшей топонимике Прикарпатья и Верхнего Побужья // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. - К., 1980. - С.77.

що від Ярослава Мудрого (1019-1054) або Ярослава Осмомисла (1153-1187). Перша літописна згадка про Ярослав стосується 1152 р. Писемне джерело повідомляє про зустріч під стінами міста волинського князя Ізяслава Мстиславовича з угорським королем Гейзою, що передувала битві з галицьким князем Володимиром Володаровичем⁴⁶. Інший епізод описує літописець під 1245 р, коли Данило Галицький разом з братом Васильком розгромили об'єднані польсько-угорські війська⁴⁷.

Дослідженнями А.Куніша в 1961-1966 рр. з'ясовано, що городище було розташоване на території монастиря Бенедиктинок над давнім руслом Сяну. З трьох сторін воно було захищене стрімкими схилами, а з західної - валом і ровом. Хоча дослідження вели тривалий час, та з публікацій відомо лише про півземлянку XI-XII ст. і два наземні житла XIII ст., можливо, зрубної конструкції.

Неподалік від згаданого городища, під час проведення земляних робіт відкрито селище XIII ст. Сліди іншого селища виявлено також у районі міського ринку, де знайдено типову східнослов'янську кераміку XII-XIII ст.⁴⁸

На південь від Ярослава біля с. Туліглови Г.Ленчик, К.Радванський в 1946-1954 рр. обстежили в урочищі Аріанський збір городище діаметром близько 100 м. Укріплення мало три вали. На ньому досліджено одну півземлянку з керамікою IX-XI ст.⁴⁹

На північних кордонах Перемишльської землі в давньоруську добу був город Любачів. Його згадано в літописі тричі: під 1211-1212, 1225 рр. Усі згадки пов'язані з угорсько-руськими та польсько-руськими воєнними конфліктами⁵⁰. Городище, що має розміри 200x100 м, розташоване на луках і захищене зі сходу р.Любачівкою, а з півдня і заходу - болотистою долиною. У 30-40-х роках XX ст. обстеження городища проводили М.Ю.Смішко та Л.Табачек, а в 1951-1956 рр. - А.Жакі, Я.Махнік та Я.Потоцький. Знахідки представлені східнослов'янською ліпною та гончарною керамікою X-XIII ст.,⁵¹

⁴⁶ ПСРЛ. - 1962. - Т.2. - С.447.

⁴⁷ Там само. - С.800-805.

⁴⁸ Kunysz A. Osadnictwo otwarte w Polsce południowowschodniej od VI do XIII w // Wiadomości Archeologiczne (далі WA). 1966. Т.31. З.4. - S. 357; його ж. Badania archeologiczne na wzgórzu Benedyktynek w Jarosławiu // MISROA za r. 1966. - Rzeszów, 1968. - S.230-233.

⁴⁹ Kunysz A. Grodziska w województwie Rzeszowskim. - S.78.

⁵⁰ ПСРЛ. - 1962. - Т.2. - С.731, 746.

⁵¹ Kunysz A. Grodziska w województwie Rzeszowskim. - S.58; Machnik J., Potocki J. Badania archeologiczne w widłach Sanu i Tanwy w r. 1956 // Sprawozdania Archeologiczne (далі SA). 1959. - Т. 5. - S. 252.

орнаментованою прямими та хвилястими лініями. Поряд з городищем було селище. Подібні городища острівного типу відомі на Західному Бузі біля сіл Іваничі та Гуща. П.А.Раппопорт датував їх до X-XI ст.⁵²

Численні городища були і в східній частині Перемишльського князівства, головню по краях Розточчя, вздовж рік Верещиця, Стрий, у Карпатах. Укріплені пункти досліджені і в північно-східних межах Перемишльської землі вздовж шляхів сполучення з городами Побужжя. Одне з них функціонувало неподалік м.Немирова біля с.Вороблячин Яворівського р-ну. В 1266 р. за свідченням літописця тут відбулася військова сутичка між поляками та русичами⁵³.

Городище тривалий час було мало відоме. Лише з 1988 р. його почала досліджувати експедиція Львівського університету за участю автора. Розміщене це городище на горі, що підноситься над долиною невеликого потоку Воротний, де на зламі I-II тис.н.е. проходила дорога з Посяння в Західне Побужжя. Городище майже овальне, його внутрішній діаметр становив близько 60 м. Зі сходу, з боку плато, воно було захищене трьома рядами валів і ровом біля внутрішнього валу, які добре збереглися. Висота внутрішнього, основного валу сягала 5 м, довжина – 184 м, ширина його підосві – 10 м, ширина рову перед ним – 6 м. Дві інші лінії укріплень представлені лише валами. Висота середнього валу становить 2,5 м. Крепіда внутрішнього та середнього валів складалася з кам'яної кладки, викладеної насухо. Зовнішній вал мав довжину 146 м, висоту близько 2 м, ширину основи майже 4 м. В'їзд на городище був на самому краю північного схилу гори. Відразу при в'їзді на городище, з правого боку, є яма діаметром близько 4 м і завглибшки до 2 м, де збиралась вода. В західній частині внутрішнього валу збереглися залишки фундаментів двох споруд, ймовірно, веж. Фундамент північної вежі сильно зруйнований. Від нього збереглися розрізнені камені на поверхні і верхньому шарі ґрунту. Від південної башти зберігся фундамент розмірами 2,4x2,0 м. Глибина залягання фундаменту в насипі валу 0,8 м. Між кусками каменю збереглися залишки вапняного розчину з піском.

Попри дорогу, що проходила ярком біля городища, було селище. Тут виявлено сліди від будівель з печами-кам'янками, горнів,⁵⁴ де

⁵² Раппопорт П.А. Военное зодчество западно-русских земель X-XIV вв // Материалы и исследования по археологии СССР (далі МИА). – М., 1967. – № 140. – С.31-33.

⁵³ ПСРЛ. – 1962. – Т.2. – С.865-867.

⁵⁴ Пелецишин М., Касюхнич В., Рудий В. Розкопки літописного урочища "Ворота" на Яворівщині // Studia archaeologica. – Львів, 1993. № 1. – С.72-73; Пелецишин М.А. Стародавня Яворівщина. Нариси з історії та археології. – Львів, 1996. – С.114-116.

плавили залізо, багато ліпного та гончарного посуду X-XIII ст., залізні та кістяні вироби тощо.

Літописний город Щекотов (урочище Щекотин) знаходиться на південно-західній околиці с. Глинське на Жовківщині. Його згадано у літописі в зв'язку з міжусобицями серед руських князів. Саме до Щекотова втік белзький князь Ростислав Михайлович, шукаючи захисту від Данила й Василька⁵⁵. Тут він мав, треба думати, певну підтримку у місцевих бояр.

У 1934 р. незначні розкопки на городищі провів Я.Пастернак. Учений знайшов залишки вимощеної дрібним камінням доріжки вздовж внутрішньої сторони валу в північно-східній частині городища⁵⁶.

У другій половині XX ст. городище неодноразово обстежували львівські археологи⁵⁷. Воно розташоване на покритому лісом узгір'ї площею понад 1 га. Зі східної сторони було захищене потужним валом висотою 6 м. Довжина валу становила 65 м. Перед валом був рів. Крім того, із західного боку по краю схилу виявлено залишки другого валу. Передмістя займало західний край гори, а також узгір'я за укріпленнями. Найбільша кількість речей, зокрема, кераміки стосується XI-XIII ст.

На захід від городища, на сусідній горі, а також на північ виявлено залишки селищ, що мали тісні зв'язки з містом. Без сумніву, Щекотов був одним з більших міст, розташованих на північно-східній окраїні Перемишльської землі.

Привертають увагу залишки городищ на околицях сучасних сіл Рокитне, Завадів і Малі Грибовичі, які О.О.Ратич зачисляє до XI-XIII ст.⁵⁸ Городища розташовані на важкодоступних вершинах Розточчя. В цей час вони утворювали певну систему оборони, важливий стратегічний вузол. Особливо потужним було городище в Рокитному. З нього контролювали округу і шлях, що, розгалужуючись, вів на північ річковою долиною і на схід. На місці городища виявлено

⁵⁵ ПСРЛ. - 1962. - Т.2. - С.793.

⁵⁶ Пастернак Я. Нові археологічні набутки музею Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка у Львові за час від 1933-1936 // Зап.НТШ. - 1937. - Т.154. - С.262.

⁵⁷ Ратич О.О. Древньоруські археологічні пам'ятки західних областей УРСР. - Київ, 1957. - С.20-21. Чайка Р.М., Довгань П.М. Археологічні дослідження в зонах меліорації Малого Полісся і Прикарпаття // З історії стародавності і середньовіччя. - Львів, 1992. Вип. 27. - С.43; Пелецишин М.А. Стародавня Яворівщина. - С.103-104.

⁵⁸ Ратич А.А. Городища Росточья // Краткие сообщения Института археологии АН УССР (далі КСИА). - 1962. - Вып. 12. - С.87-91.

залишки трьох рядів валів та ровів. Разом з передмістям городище займало майже 30 га. Центральна частина мала додаткові укріплення у вигляді валів заввишки до 2 м і ровів глибиною до 1,5 м. На городищі виявлено залишки до сотні заглиблених жител, від яких збереглися ями. Усі житла мали прямокутну форму, склалися з одного вкопаного в землю приміщення, розмірами близько 3х3,5 м. В них були кам'яні печі, але глиняний черинь. Житла, датовано Х-ХІ ст.⁵⁹

Важкодоступними були городища ХІ-ХІІІ ст., що в околицях сучасних сіл Малі Грибовичі та Завадів. Вони прикривали шляхи, які вели через долини східної окраїни Розточчя. Розкопки городища в Малих Грибовичах та Завадові, які проводив у 30 роках ХХ ст. М.Ю.Смішко, а на початку 60-х О.О.Ратич, виявили приблизно ту ж картину, що й на попередніх городищах: потужні земляні укріплення у вигляді валів і ровів, доповнених дерев'яними, відсутність виразних слідів тривалого проживання більшої кількості людей. Це переконує, що маємо справу не з місцями постійного проживання людей. Тут мешкала боярська верхівка, її військова дружина, яка захищала регіон від можливого нападу ворогів⁶⁰.

За 30 км на південь від міста Щекотова є городище Страдч Яворівського району. Воно стало відоме завдяки великій печері, що згадана у Галицько-волинському літописі як "Печера Домажирова"⁶¹. На початку 60-х років городище досліджував О.О.Ратич⁶². Укріплення городища займало західну частину гори на околиці села. У кількох місцях на краю гори збереглися залишки валу, висота якого сягала 3 м. Розміри городища в межах валу, на думку О.Ратича, становили 400х150 м⁶³. У 1994 р. експедиція Львівського університету виявила тут як ліпні, так і гончарні горщики, прикрашені хвилястим і прямолінійним орнаментом. Знайдено фрагменти кількох амфор. Матеріали свідчать, що городище існувало в ХІ-ХІІІ ст.

У 90-х роках досліджували залишки трьох селищ, що відкриті на берегах р.Верещиця поблизу городища. Одне з них розміщене у кількох метрах південніше городища, на лівому високому березі р.Верещиця, там, де вона круто повертає ліворуч. Проте селище

⁵⁹ Берест Р.Я. Нові дані про городище біля с.Рокитне // Археологічні дослідження Львів. ун-ту. – 1997. – Вип.2. – С.22-28.

⁶⁰ Ратич А.А. Городища Росточья. - С.87-91.

⁶¹ ПСРЛ. - 1962. - Т.2. - С.793.

⁶² Ратич О. Городища в селах Добростани і Страдч на Львівщині // Археологія. - 1966. - С.227-228.

⁶³ Ратич О.О. Городища в селах Добростани і Страдч. - С.227-228.

зруйноване цегельним заводом та його кар'єром. Тут знайдено уламки посуду X-XI ст. Друге невеличке селище, можливо, одне дворище, виявлене на правому протилежному до городища березі річки. Воно також існувало в X-XI ст. Ще одне селище займало гребінь узгір'я (там де розкинулось сучасне село Страдч); його розбудовували у середньовічні часи⁶⁴.

Після бурхливих подій середини і другої половини XIII ст. городище втратило стратегічне значення, можливо, через запусніння цього шляху. Під городищем довгий час функціонувала печерна церква-монастир⁶⁵.

До числа укріплених поселень Перемишльської землі належить городище в Добростанах Яворівського району. Його залишки у вигляді земляних валів і ровів збереглися до нашого часу в урочищі Залапин східніше села, на краю високого узгір'я. Місце для спорудження укріплення було дуже зручне. Узгір'я має круті схили, з півночі городище прикривали величезні ліси Розточчя. З південного боку оточувала заболочена долина невеликого струмка, який тече попри узгір'я на південь і впадає в р.Верещицю. Тут на початку 60-х років XX ст. розвідкові роботи проводив О.О.Ратич⁶⁶, у 80-х - В.І.Шишак⁶⁷. З'ясовано, що городище було досить великим, приблизно округлим. Його діаметр становив понад 150 м. Воно мало досить надійні земляні укріплення. На південному схилі було три лінії укріплень, а зі східного боку - чотири вали й рови. Внутрішній основний вал оточував майже все городище, і потрапити до нього можна було лише з південного високого боку. Висота валу становить близько 2 м. Інші вали були нижчими. В одному з валів знайдені залишки дерев'яних приміщень, так званих клітей, аналогічних до клітей на городищах у Судовій Вишні, Мимоні, Нові Сади Перемишльського воєводства та інших⁶⁸.

Територія навколо городища в Добростанах була добре освоєна. Про це свідчать залишки двох селищ. Одне з них розташоване вздовж лівого берега струмка на північно-східній околиці сучасного села. Воно було забудоване напівземлянковими житлами, від яких

⁶⁴ Берест Р. Дослідження в околицях с. Страдч // Археологічні дослідження Львів. ун-ту в 1995 р. - Львів, 1995. - С. 13-16.

⁶⁵ Пастернак Я. Археологія України. - С.581; Його ж. Найстаріші християнські пам'ятки в Україні // Логос П. - Вотерфорд, 1951. Кн.1. - С.50.

⁶⁶ Ратич О.О. Городища в селах Добростани і Страдч. - С.227-228.

⁶⁷ Шишак В.І. Дослідження у с.Добростани на Львівщині // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. - Львів, 1991. - С.103-104.

⁶⁸ Kotlarczyk J. Dwa nowe odkryte grodziska nad Wiarem. - S.71-78.

збереглися западини діаметром 3,0-3,5 м і завглибшки до 0,5 м. Ці житла розміщувалися групами по три-сім штук, зрідка більше. Цілком можливо, що така схема забудови свідчить про існування груп споріднених сімей у давньоруських селищах X-XIII ст. Друге селище досліджене на схилі гори поблизу валів городища. Тут виявлено невелику прямокутну напівземлянку (3,2x3,4 м) з кам'яною піччю. В заповненні житла були фрагменти від кількох горщиків, виготовлених на гончарному крузі. Дослідники зазначають, що городище та селища існували в X-XIII ст.⁶⁹

Город Вишня згадано в літописі під 1230 р. у зв'язку зі змовою белзького князя Олександра з вишнянським боярином Філіпом проти Данила Галицького⁷⁰. О.О.Ратич в 1957-1962 рр. досліджував на околицях м. Судова Вишня Мостиського району два городища. Перше розміщене в західній частині сучасного міста, в урочищах Замчисько, Вали і Деберки. Територія городища обмежена з півночі р.Вишнею (права притока Сяну), а із заходу і сходу - глибокими ярами. По берегах річки та в ярах були заболочені ділянки, які слугували певним захистом. Центральне місце займало городище в урочищі Замчисько, розділене глибоким ровом на південну та північну частини. На городищі виявлено близько 30 жител, знайдено різні вироби, які датують зламом X-XI ст. Внутрішній вал городища (урочище Замчисько) мав зруби-кліти, які, очевидно, відігравали роль житлово-господарських приміщень. Зруби були розташовані вздовж валу. Розміри клітей становили близько 3,0-4,5x4,5 м. Зверху кліті були перекриті настилом з розколотих дерев'яних плах, присипаних землею. Настил слугував стелею для самих клітей і водночас, мабуть, був платформою вздовж оборонної стіни.⁷¹ Такий тип конструкцій відомий на багатьох городищах Київської Русі, зокрема, в Маківцях⁷², Колодяжині, Райках, Києві, Білгороді та ін.⁷³

Залишки другого городища є у східній частині Судової Вишні, в урочищі На чвораках. Воно майже цілком знищене. Ті нечисленні побутові речі (фрагменти горщиків, пряслиця, скляні браслети), які

⁶⁹ Шишак В.І. Дослідження у с.Добростани на Львівщині. - С.103-104.

⁷⁰ ПСРЛ. - 1962. - Т.2. - С.387.

⁷¹ Ратич О.О. Результати дослідження давньоруського городища Замчисько в м. Судова Вишня Львівської області в 1957-1959 рр // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. - 1962. - Вип. 4. - С.106-115;

⁷² Тимошук В.О. Північна Буковина - земля слов'янська. - Ужгород, 1969. - С.102-103.

⁷³ Раппопорт П.А. Очерки по истории русского военного, зодчества X-XIII вв. // МИА. - 1956. - №52. - С.73-106.

знайдено, дали підстави припустити, що городище є пізнішим від попереднього. Воно перестало існувати в XIII ст.⁷⁴

На сході Перемишльської землі був літописний Городок. Літописець згадує місто під 1213, 1226, 1236 рр. у зв'язку з русько-угорськими військовими конфліктами⁷⁵. Дослідженнями О.Корчинського, В.Петегирича в 1985 р. виявлено, що залишки городища містяться у центрі сучасного міста на підвищенні, обмеженому двома рукавами р.Верещиця. З'ясовано, що давній Городок складався з дитинця площею до 3 га і посаду площею 16 га, який розміщений на південь та південний схід від дитинця. Ці дві частини розділяв глибокий рів. На городищі досліджено житло. Виявлено кераміку, шиферне пряслице, фрагменти скляних браслетів, намистин. Дослідники датують пам'ятку XI-XIV ст.⁷⁶

Мало відоме поки що городище на околиці с.Березець Городоцького р-ну на правому березі р.Верещиця. Частково його обстежив у 1981 р. Р.Грибович. Городище, що мало розміри 400х150 м, було укріплене валом, який усередині зміцнений горизонтальними дерев'яними конструкціями. У верхній частині валу простежуються залишки обвугленого частоколу. Побутові речі свідчать, що городище функціонувало в XII-XIII ст.⁷⁷

Два городища XI-XIII ст. біля с.Кавське Стрийського району дослідив 1956 р. К.В.Бернякович. Одне з них розміщене на північній околиці села у лісі Бучина. Воно округлої форми, обнесене валом заввишки до 2 м. Інше є на південно-західній околиці села в урочищі Бич. Городище округлої форми, оточене двома валами заввишки до 1,5 м і двома ровами. На городищі виявлено півземлянку розмірами 1,95х3,8 м із керамікою XII-XIII ст.⁷⁸

На східних межах Перемишльської землі було городище біля с.П'ятничани Жидачівського району. В 1980-1982 рр. Р.Соломка, а в 1995 р. експедиція Львівського університету дослідили залишки городища XIII-XV ст. З'ясовано, що з південної сторони воно мало вал та рів. У середній частині валу височіла кам'яна вежа (розмірами

⁷⁴ Ратич О.О. Результати дослідження давньоруського городища . - С.106-107.

⁷⁵ ПСРЛ. - 1962. - Т.2. - С.733, 749, 775.

⁷⁶ Корчинский О.М., Петегирич В.М. Исследование летописного Городка // Археологические открытия (далі АО) 1985 г. - М., 1987. - С.348.

⁷⁷ Грибович Р.Т. Новое древнерусское городище на Львовщине //АО 1981 г. - М., 1983. - С.245.

⁷⁸ Бернякович К.В. Роботи Прикарпатської археологічної експедиції в 1956-1957 рр. //Археологічні розкопки Львів. іст. музею в 1952-1957 рр.- Львів, 1959. - С.33-34.

7,6x8,3 м) висотою збережених стін 9,5 м. У минулому вона слугувала пропускними воротами на городище.

Аналогічні вежі з каменю, цегли трапляються на Волині в Белавіно, Кам'янці-Литовському, Столпі⁷⁹. Наявність кам'яної вежі в Холмі засвідчена в Галицько-Волинському літописі під 1259 р.⁸⁰

Важливу роль в обороні південно-східних рубежів Перемишльської землі відігравали укріплення в долині р.Опір, по якій проходив шлях з Русі в Угорщину. В урочищах Верх та Городище біля с.Тухлі Сколівського району О.О.Ратич 1973 р. обстежив городище прямокутної форми (площа 1,5 га). Воно існувало в X-XI ст.⁸¹

Ще одна захисна система була між м.Сколе та горою Ключ в урочищі Колодка. Тут по гребені гори Чудилів тягнуться два паралельні вали. В літературі висловлена думка про існування біля м.Сколе засік, якими князь Ярослав Осмомисл "заступив королеві угрів путь"⁸². Документи XIVст. свідчать, що Сколе було розташоване за "брамою, воротами"⁸³.

У долині, де зливаються ріки Опір і Стрий, в межах сучасного с.Верхне Синьовидне Сколівського району на видовженому мисі (урочища Золота гора) в давньоруський час було городище і монастир. Пам'ятку обстежували О.О.Ратич 1973 р. та М.Ф.Рожко 1981р.⁸⁴ Площа городища становить 4,5 га. З напільної сторони воно мало вал та рів. Данило Галицький в 1240 р., повертаючись з Угорщини, заночував у Синевидському монастирі Св. Богородиці⁸⁵. Вірогідно, що в часи навали татаро-монгольських ханів князь міг зупинитись лише в надійно укріпленому пункті, яким було городище з монастирем.

Залишки другого городища О.О.Ратич та М.Ф.Рожко дослідили на правому березі р.Стрий (урочище Голий горб) навпроти с. Верхне Синьовидне. Воно частково зруйноване кам'яним кар'єром. Городище мало округлу форму діаметром 300 м. З боку ріки воно було захищене

⁷⁹ *Раппопорт П.А.* Военное зодчество западно-русских земель X-XIV вв. - С.141-142; *Його ж.* Вольские башни // МИА. - 1952. - №31. - С.202-223.

⁸⁰ ПСРЛ. - 1962. - Т. 2. - С.844.

⁸¹ *Ратич А.А.* Разведки на р. Опор // АО 1973 г. - М., 1974. - С.333.

⁸² *Головацкий Я.* Карпатская Русь. Географическо-статистические и историческо-этнографические очерки Галичины, северо-восточной Угрии и Буковины. - СПб, 1875. - Ч.1. - С.22.

⁸³ *Dokumenty króla Władysława Jagiełły z lat 1386-1417. Zbiór dokumentów Małopolskich* /Wyd. I Sułkowska-Kuraś, S.Kuraś. - Wrocław, 1974. - Cz. VI. - S.141-143.

⁸⁴ *Ратич А.А.* Разведки на р. Опор. - С.333; *Рожко М.Ф.* Карпатські фортеці доби Київської Русі Київська Русь: культура, традиції. - К., 1982. - С.13.

⁸⁵ ПСРЛ. - 1962. - Т. 2. - С.787.

крутими схилами, а з напільної сторони - валом та ровом⁸⁶. Відсутність культурного шару на укріпленні свідчить, що городище слугувало тимчасовим притулком для населення в часи небезпеки.

Окремий варіант серед городищ у передгір'ях Карпат становить пам'ятка скельного зодчества Тустань біля с.Урич Сколівського району. Фортеця була розташована серед трьох груп скель, на яких залишилися сліди наскельних споруд площею до 3 га. Письмові джерела наводять відомості про Тустань, які стосуються до XIVст.⁸⁷ Під 1340 р. вона згадується серед галицьких міст, захоплених польським королем Казимиром.⁸⁸ Згадка про фортецю подається в документах XIV-XVI ст. як про адміністративний центр і пункт збору мита⁸⁹.

Городище вивчали у 60-80-х роках П.Раппопорт, Р.Багрій, М.Рожко та ін.⁹⁰ Воно розміщене на паралельних скельних складках на висоті 51 м над долиною, які утворювали природну площадку, добре захищену скельними стінами та крутими схилами. Для захисту проходів між скелями використовували дерев'яні споруди та конструкції. У гірській породі прорубували пази і вруби в місцях, де забудова прилягала до скель. З'єднані поперечними дерев'яними конструкціями скельні "стіни" були значно міцнішими від штучних. Дослідженнями М.Ф.Рожка виділено п'ять будівельних періодів, забудова яких тривала з кінця IX- до середини XIII ст. Основою - фундаментом забудови була дерев'яна конструкція, відома в Карпатах під назвою "кашиці". Це паралельні дерев'яні стіни, розміщені на близькій відстані одна від одної. Кожну повздовжню колоду зв'язували з паралельною, поперечною колодою з врубом. Від них на скелях залишились вирубані "сходинки". Внутрішню частину конструкції заповнювалась камінням. Коли вода потрапляла в середину "кашиці", вона швидко витікала, що запобігало гниттю дерева, на відміну від клітей, заповнених глиною чи піском. Невелика площа, придатна для забудови, змушувала будівничих використовувати мінімальні міжскельні простори. Забудова мала п'ять поверхів з висотою приміщень 3,5-4,0 м.⁹¹

Городище в с.Ступниця Дрогобицького району досліджували в 1962 р. П.Раппопорт та М.Малевська. Воно розміщене на високому

⁸⁶ Ратич А.А. Разведки на р. Опор. - С.333.

⁸⁷ Cromeri M. De origine et rebus gestis Polonorum. Basileae, 1955. Libri XXV. - P.302, 319.

⁸⁸ Kronika Jana z Czarnkowa // Monumenta Poloniae Historica. - Leopoldis, 1872. - T.2. - P.599.

⁸⁹ Жерела до історії України-Руси. - Львів, 1895. - Т.1. - С.204.

⁹⁰ Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. - С.13; Багрій Р.С. Раскопки у с.Урич Львовской области //АО 1973 г. - М., 1974. - С.241.

⁹¹ Рожко М.Ф. Тустань давньоруська наскельна фортеця. - С.134-164.

правому березі р.Бистриці. Дитинець оточений валом висотою 6 м. Він має овальну форму, розміри його площадки - 150x120 м. З південного сходу до городища примикає посад, оточений по боках великими ровами, що збігаються з природною конфігурацією схилів. З напільної сторони посад захищений дугоподібним валом та ровом. Площа посаду становить 350x400 м. Дослідники датують городище X-XI ст.⁹²

Залишки городищ XI-XIII ст. засвідчені дослідниками у Дрогобичі, Стебнику та біля сіл Розлуч і Розгірче Стрийського району⁹³.

Через Перемишльську землю до Ужоцького перевалу проходив старий торговий шлях, на якому стояли оборонно-сторожові пункти (Самбір, Грозьова, Спас, Библо)⁹⁴. Наприклад, біля с.Грозьова Самбірського району знаходяться залишки укріплення (урочище Окіп) на вершині гори Магура. Оборонний вал шириною при основі 3,5 м оточував кільцем усю вершину гори⁹⁵.

У передгір'ях Карпат, у с.Спас Старосамбірського району підносяться залишки оборонної вежі з часу заснування на цій території князем Львом Даниловичем церкви та монастиря. Ця вежа викладена з каменю, товщина стін становить 2,3-2,6 м. Загальні розміри її 8,8x8,7 м. Стіни збереглися на висоту до 1 м, фундамент опущений у материк на 0,9 м. Її нижній ярус був перекритий склепінням. Оборонна споруда датована кінцем XIII-першою половиною XIV ст. Вона аналогічна до згаданої вежі з с.П'ятничани. Укріпленням пунктом у с.Спас була також і Замкова гора, на якій розміщене городище. По периметру воно оточене валами. Укріплення функціонувало в XII-XV ст.⁹⁶

Городище-сховище розташоване за 1,5 км південніше с.Посада-Новоміська Старосамбірського району на вершині гори (урочищі Спалисько). За формою воно нагадує овал, витягнутий в напрямі схід-захід, площею 350x150 м. Городище укріплене потрійним валом і двома ровами. Перший зовнішній вал мав висоту від підшви рову 6 м та ширину 3 м. На відстані 50 м від нього був другий вал висотою 8-10 м при ширині 2-3 м, а за 25 м від другого - третій оборонний вал висотою 3-5 м. Рову біля цього валу не простежено. Відсутність

⁹² Раппопорт П.А., Малевская М.В. Обследование городищ Прикарпатья и Закарпатья на территории Советского Союза // ААС. - 1963. - Т.5. Ф.1-2. - С.64-65.

⁹³ Ратич О.О. Древньоруські археологічні пам'ятки. - С.16-17; Рожко М.Ф. Тустань давньоруська наскельна фортеця. - С.182-183.

⁹⁴ Рожко М.Ф. Карпатські шляхи та їх оборона // Український історичний журнал. - 1990. №10. - С.88-97.

⁹⁵ Рожко М.Ф. Тустань давньоруська наскельна фортеця. - С.181.

⁹⁶ Рожко М.Ф. Карпатські фортеці доби Київської Русі. - С.13.

знахідок на городищі свідчить про те, що його використовувало населення навколишніх сіл як сховище на випадок небезпеки.

Ще одне городище було за 500 м східніше від с.Библо Старосамбірського району біля хутора Твиржа (урочище Пагорби). Саме урочище розташоване у вузькій перезволоженій долині р.Чижки. Площадка укріпленого поселення мала овальну форму розмірами 35x27 м. З південного боку городища виразно збереглися рештки валу висотою 0,3-0,5 м. На городищі виявлено кераміку X-XII ст.⁹⁷

Отже, на території Перемишльської землі відомо близько п'ятдесяти городищ, що відображають реальну кількість укріплених пунктів. Складнішим є питання про час їхнього існування, передусім виникнення. Зрозуміло, що не всі укріплення утворились одночасно. Найвні матеріали дають підстави вважати, що процес їхнього становлення розпочався в X ст. Найраніші можна вважати городи Перемишль, Ряшів, Перевореськ, Тустань, Туліглови, Трепча.

Більшість городищ виникали на місці селищ, що існували раніше, внаслідок збігу сприятливих географічних, економічних умов. Таким способом могли виникнути Любачів, Сянок, Страдч та ін. Вірогідно, що чимало городищ засновано кийвськими та галицько-волинськими князями як важливі стратегічні пункти (Ярослав, Городок, Спас, П'ятничани та ін.). З XI ст. споруджували та зміцнювали городища поблизу транзитних шляхів і на кордонах князівства та головну увагу приділяли на зміцненню укріплених пунктів у західній та південній частинах Перемишльської землі.

На західному прикордонні Посяння городища розміщували по правих високих берегах рік Віслок та Сян. Це Сянок, Біля Гора, Трепча, Мимонь, Ряшів та інші. Значна кількість городищ збереглася в передгір'ях Карпат на берегах правих приток Дністра. Це Тухля, Синеводсько, Розгірче, Тустань, Спас, Грозьова. На території Розточчя городища розміщені групами: Домажир і Страдч; Рокитне, Завадів і Малі Грибовичі. Будівничі максимально використовували особливості рельєфу в спорудженні городищ. Основну частину оборонної системи становили вали і рови. Деякі з городищ у середині валів мали дерев'яні каркаси або кам'яну кладку, метою яких було зміцнення валу і надання йому стрімкості. На деяких пам'ятках дерев'яні каркаси були споруджені у формі зрубів, засипаних землею. Така конструкція валів виявлена в Перемишлі, Мимоні, Вишні, Гочеві, Трепчі та ін. Кам'яна кладка в середині валів побутувала на городищі у Вороблячині

⁹⁷ Чайка Р.М., Довгань П.М. Археологічні дослідження в зонах меліорації. - С.46-48.

(урочище Ворота). Як додаткові оборонні засоби були дерев'яні стіни, частоколи, зрідка - кам'яні вежі (Спас, Пятничани).

За соціально-економічним статусом городища поділяють на міста (Перемишль, Сянок, Ряшів, Ярослав, Любачів, Городок). У них головну увагу приділяли укріпленню центрів-дитинців, що були місцями проживання князів, бояр та духовенства. Захист прилеглих до дитинців посадів, де жили ремісники, торговці та інші групи населення, мав другорядне значення. Окремі городища в Перемишльській землі були садибами бояр (Вишня, Домажир, Добростани, Городисько), а також сховищами для місцевих жителів у часи небезпеки (Завадів, Малі Грибовичі, Верхнє Синьовидне 2, Посада-Новоміська).

Отже, велика кількість різнотипних городищ свідчить про важливе їх значення в багатьох сторонах суспільного життя, а також про доволі високий рівень військової фортифікаційної справи в Перемишльській землі IX-XIVст.

VASIL RUDYJ

**FORTIFIED SETTLEMENTS OF THE PEREMYS'L LANDS IN THE
DEFENCE SYSTEM OF THE RUS' STATE**

The Peremys'l land situated in the southwestern part of the Rus' state was considered to be one of the most developed and richest regions. It had close contacts with Moravia, Czech, Poland, Hungary that was reflected in political, economical development of the region. 50 fortified settlements of different sizes protecting the southwestern borders of the Rus' state are known to be on the territory of the Peremys'l land. Settlements fortresses with the fortifications made of stone, wood, mud point to a high level of sophistication in the field of military might of in the IX-XIV century.

Key words: Peremys'l land, the Rus' state, fortified, settlements fortress, border.

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2002

Прийнята до друку 10.06.2002

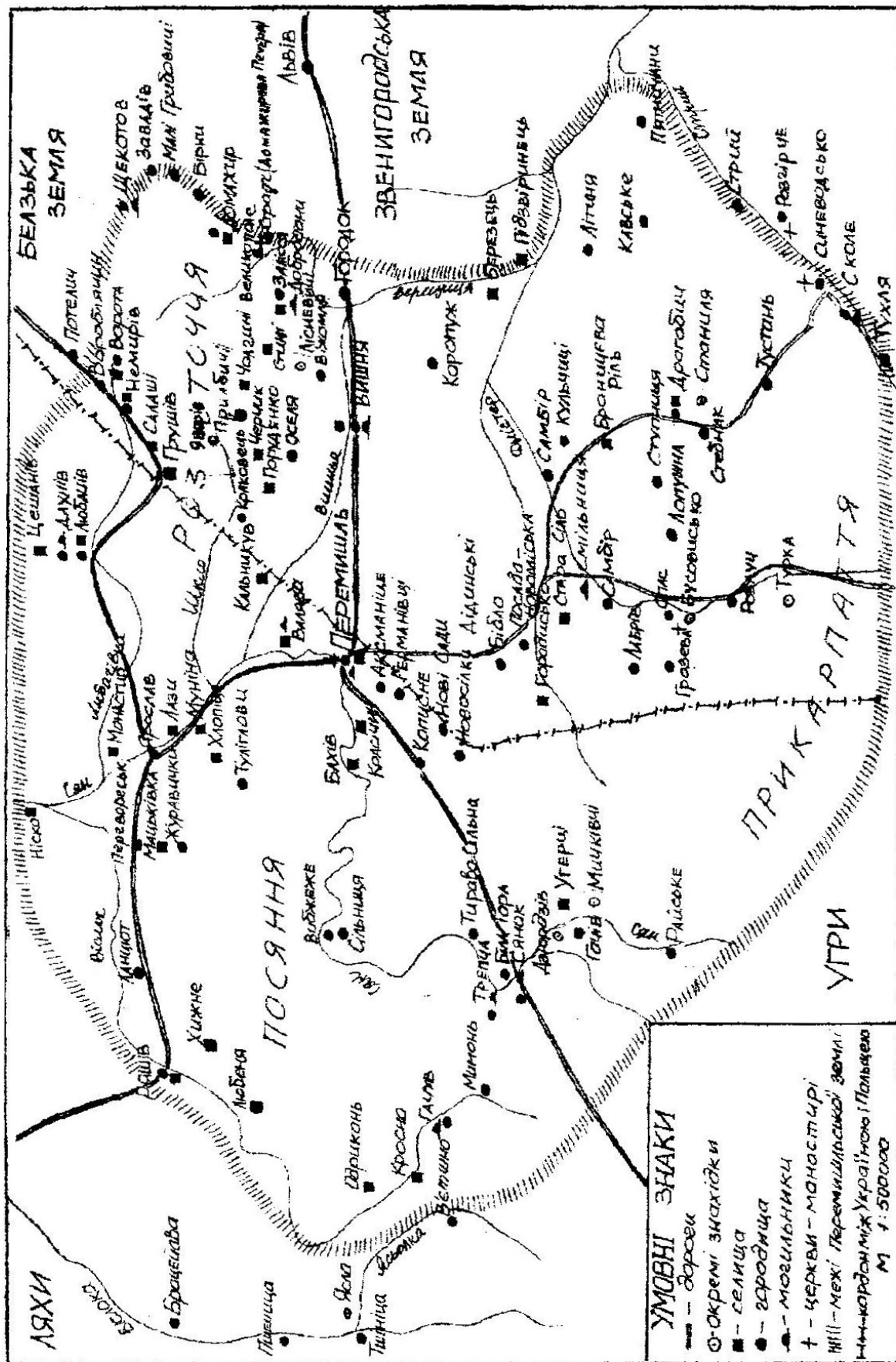

Рис. 1. Перемишльська земля IX-XIII ст. (за літописними відомостями та археологічними матеріалами).

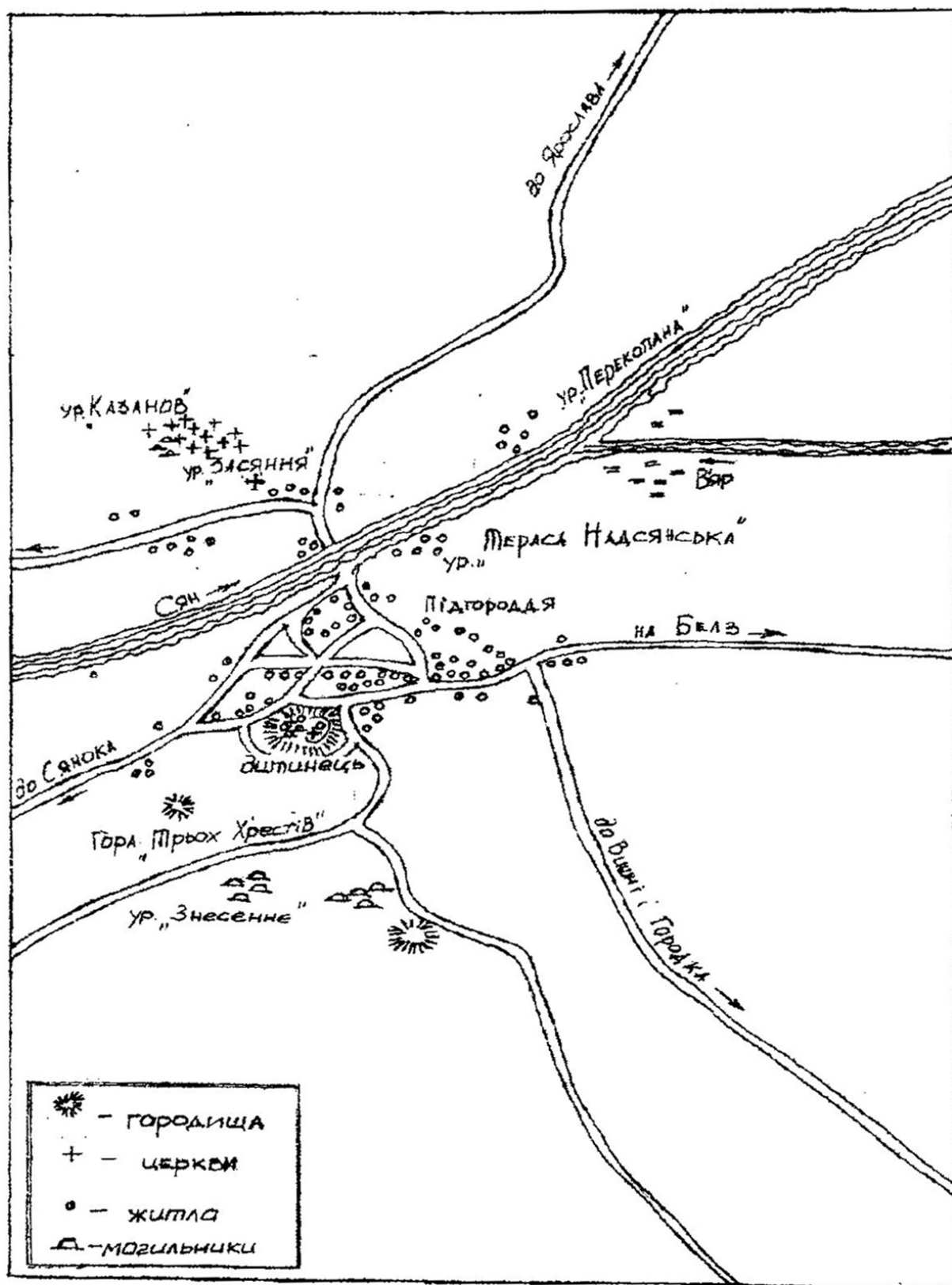

Рис. 2. Схематичний план Перемишля IX-XIV ст. (За А.Жакі).